

**PROGRAME DE CERCETARE ȘTIINȚIFICĂ PRIVIND SĂTMARUL ISTORIC.
REZULTATELE PROIECTELOR TRANSFRONTALIERE IMPLEMENTATE DE
MUZEUL JUDEȚEAN SATU MARE ÎN COLABORARE CU MUZEUL JÓSA ANDRÁS,
NYÍREGYHÁZA**

Szócs Péter LEVENTE

Abstract: *The scientific researches of the two museums are primarily focused on local and regional themes and subjects. With the beginning of the 90's cross-border cooperation's started to flourish in our region that has helped in bringing forward countless results in scientific research in our area.*

Also, with the beginning of the 90's parallel researches were now a possibility to conduct that helped the historic city of Sătmar to be viewed in its integrity despite being separated by administrative borders of different countries. For many decades these administrative borders have separated archeological sites, ethnographic regions and of course archive documents and collections, therefore parallel research and complementary research of the historic region of Sătmar was a scientific necessity.

This procedure however is not effortless, in many cases studying the historic region of Sătmar brought forward many technical challenges. For instance, the integrity of the region was studied in two languages and different terminologies, chronologies, with distinguishable implemented methods that many times have differed, leaving us sometimes with incompatible results or even worse, contradictory results.

The two museum institutions therefore vowed in order to combat these difficulties encountered, to create a common framework of dialogues and cooperation in order to bring the results of research closer together. Benefiting from the opportunities cross-border cooperation has given the institutions as a supplementary plus in the field of research.

Keywords: *scientific research, history, archeology, ethnography, cross-border cooperation, Romania, Hungary, Satu Mare*

Cercetările științifice întreprinse în cadrul celor două instituții muzeale, sunt concentrate în principal spre teme locale și județene. Din anii 1990, parteneriatele transfrontaliere au cunoscut o înflorire -, care a adus rezultate și în cercetare științifică. Deschiderea graniței a oferit posibilitatea ca cercetările să aibă teme care abordau teritoriul peste limitele administrative moderne (inclusiv cele de stat), astfel obiectul cercetărilor a devenit unitățile teritoriale istorice, arheologice și etnografice tradiționale – un aspect esențial pentru Sătmarul istoric, împărțit de granițe administrative. Începând cu anii 1990 s-a putut reorganiza cercetarea paralelă a teritoriilor istorice a Sătmarului, atât în partea de vest a fostului comitat, inclus în Ungaria, județul Szabolcs-Szatmár-Bereg, cât și în partea centrală aflată în județul Satu Mare și partea

estică arondată județului Maramureș. Granițele administrative au despărțit situri arheologice, zone etnografice, dar și fondurile de arhive¹, fapt care necesita o abordare a cercetării în mod paralel și complementar. Studiarea fondurilor de surse care formaseră cândva un singur întreg a adus un beneficiu evident, însă cercetările întreprinse în paralel s-au desfășurat în două limbi, iar terminologiile, metodele, cronologiile și contextul interpretărilor aplicate erau diferite, astfel s-a ajuns la rezultate incompatibile sau chiar contradictorii. Cele două instituții muzeale, ca o obligație firească, și-au dorit crearea unui cadru comun de dialog pentru a apropria rezultatele cercetărilor, scop pentru care utilizarea proiectelor transfrontaliere a oferit o oportunitate suplimentară.

Începând din anii 1990, Muzeul Județean Satu Mare a pus bazele unor legături mai strânse cu muzeul din Nyíregyháza, iar din anii 2000 această colaborare s-a extins și cu implicarea instituțiilor din Zakarpatia, Ucraina (universitățile și muzeele din Ujgorod, arhiva din Beregovo), respectiv cu alte instituții din Transcarpatia. În privința volumului cooperării și a rezultatelor obținute cea mai fructuoasă legătură s-a dovedit între muzeele din Satu Mare și Nyíregyháza. Muzeul Județean Satu Mare -, și partenerul din Ungaria, Direcția Muzeelor din Județul Szabolcs-Szatmár-Bereg, transformat ulterior în Muzeul Jósa András din Nyíregyháza au un istoric de cooperare excelentă de mai multe decenii. Legătura dintre aceste instituții care s-a limitat la schimburi culturale, în special de expoziții, a luat o nouă direcție în anul 1999, cu ocazia desfășurării șantierului arheologic premergător modernizării punctului de trecere a frontierei Petea–Csengersima. Cercetările arheologice au vizat situri de epoca bronzului și de perioada romană, tăiate în două de linia frontierei, astfel era necesară o colaborare mai strânsă. Lucrările desfășurate concomitent au evidențiat barierele virtuale ce împiedică prelucrarea științifică comună a rezultatelor: diferențe de denumiri a vestigiilor de același tip, încadrări cronologice și abordări metodologice diferite. O altă experiență comună importantă a însemnat săpăturile arheologice preliminare pe traseul autostrăzii M3 din județul Szabolcs-Szatmár-Bereg. Acest volum imens de muncă s-a putut realiza prin coordonarea muzeului din Nyíregyháza și cu participarea arheologilor din Ungaria și România².

Cooperarea a fost aprofundată prin implementarea proiectelor cu finanțare din partea Uniunii Europene, derulate în cadrul programelor de cooperare transfrontalieră³. Startul la acest capitol a fost dat tot de arheologi prin prelucrarea materialului arheologic scos la suprafață la siturile cercetate pe punctele de trecere a frontierei. Un rezultat concret a fost apariția volumelor care prezentau rezultatele științifice ale cercetărilor arheologice a sitului din epoca bronzului și din epoca imperială romană Petea–Csengersima⁴. La fel, a apărut o lucrare

¹ Despre sursele istorice: Szatmár vármegye levéltára / Fondul „Prefectura Județului Satu Mare”, 1402–1919. Volum editat de: Kiss András, Lucia-Augusta Șerdan, Henzsel Ágota, Cluj-Napoca – Nyíregyháza, 2000. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai, IV. Segédletek, 2.); Gottfried Barna: „Szatmár vármegye levéltári anyagának megosztási terve az 1920–1930-as években” (Proiecte de împărțire ale fondului de arhive a comitatului Satu Mare). Szabolcs-szatmár-beregí Levéltári Évkönyv 19. Ed. Galambos Sándor, Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza, 2011, pp. 159–168.

² Kurucz Katalin, „Nagyberuházásokat megelőző régészeti feltárások Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 1993–2008 között” (Cercetări arheologice din județul Szabolcs-Szatmár-Bereg, premergătoare investițiilor mari, derulate între anii 1993–2008). A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve I (2008). pp. 55–66.

³ Este vorba în primul rând despre Programul de Cooperare Transfrontalieră Ungaria–România, derulat în perioada 2007–2013, prin instituții și cadru financiar comun pentru județele aflate pe granița celor două țări: (<http://www.huro-cbc.eu/hu/>). În perioada 2014–2020 programul este continuat cu denumirea Interreg V-A România–Ungaria: <https://interreg-rohu.eu>

⁴ Robert Gindele, Eszter Istvánovits, *Die römische Siedlungen von Csengersima–Petea*. Satu Mare, 2009.; Marta Liviu, *The Late Bronze Age Settlements of Petea–Csengersima*, Satu Mare, 2009.; Dan Pop, *The Middle Bronze Age Settlement of Petea–Csengersima*, Satu Mare, 2009.; Robert Gindele, Eszter Istvánovits, *Die römische Töpferöfen von Csengersima–Petea*, Satu Mare, 2011.

comună și despre siturile din epoca bronzului Nyíregyháza–Oros și Úr–Csere cercetate pe traseul autostrăzii M3. Definierea numitorului comun în privința unor domenii de specialitate, cum ar fi denumirile culturilor arheologice, terminologia, tipologiile, cronologia și procedeele utilizate etc., a necesitat efort serios de cooperare între specialiști.

Legăturile de cooperare stabilite între arheologi au fost extinse și continuate de etnografi, istorici și istorici ai artei, însumând, de fapt, aproape toți specialiștii din cele două instituții. Au mai fost cooptate și alte muzee și instituții culturale învecinate și, nu în ultimul rând, reprezentanții comunităților locale. Cercetările multidisciplinare au avut în vizer un teritoriu bine definit, o micro-regiune istorică, stabilind ca obiectiv inventarierea și evidența topografică a siturilor, monumentelor și, în general, a bunurilor de patrimoniu, atât din punct de vedere arheologic, cât și istoric și etnografic. Punctul de plecare a fost oferit de bazele de date cu specific arheologic sau monumente istorice⁵, dar simpla cadastrare și listare a fost depășită atât metodologic, cât și în abordare, creându-se astfel premisele integrării și realizării unor lucrări complexe de istoria localităților sau a microregiunilor cu abordare monografică. Factorul cheie într-un astfel de demers complex este un muzeu local, unde prezența specialiștilor din diferite domenii și cooperarea acestora este asigurată în mod firesc. De fapt aceasta ar fi menirea reală a unui muzeu local, dar, desigur, constrângerile și nevoile zilnice de supraviețuire, cerințele utilității și utilizării directe ale resurselor muzeale îngreunează ca această menire să fie împlinită, fapt ce este accentuat și de rolul defavorabil al unor curente științifice dominante, care ignoră temele locale și regionale, și le acordă importanță minimală. Dincolo de aceste piedici, trebuie remarcat că o abordarea teritorială, cuplată cu metodele topografice și de inventariere, poate integra în mod benefic programele de cercetare din interiorul unei instituții de profil muzeal și poate fi creat astfel un profil și un program științific propriu, cu impact evident și pentru finanțatori în vederea beneficiului public.

Programul de cercetări al muzeului a fost formulat și este continuu reformulat, mai mult într-un mod neenunțat, deseori numai prin idei strecurate printre liniile directe ale proiectelor aplicate. Pe scurt, obiectivul unui astfel de program științific este restituirea memoriei unei regiuni istorice culturale multisekulare transfrontaliere, ceea ce presupune cooperare în toate cele trei domenii de activitate de bază ale muzeelor: colecționarea, conservarea și prelucrarea științifică, precum și popularizarea. Unele elemente ale acestor domenii de activitate le-am putut încorpora cu succes în prioritățile programelor de cooperărilor transfrontaliere finanțate de către Uniunea Europeană, mai precis am reușit să asigurăm suportul financiar și de specialitate pentru anumite activități care au contribuit direct sau indirect la obiectivul formulat. Primele proiecte de finanțare ale celor două muzee, finanțate prin programul transfrontalier Hu-Ro al Uniunii Europene au început în 2007 și s-au repetat aproape anual, conform lansărilor de apeluri de proiecte. Această oportunitate a asigurat condițiile pentru muncă științifică de calitate, și a fost și a rămas o sursă importantă pentru completarea resurselor bugetare centrale și județene, fluctuante în volum, fiind expuse la diverse constrângeri și priorități. , din ce în ce mai reduse.

O componentă majoră a activității comune de cercetare a celor două muzee a constituit-o cercetările arheologice comune. Obiectivul primar al acestora a fost identificarea și delimitarea siturilor, prin cercetări de teren, completate în unele cazuri de fotografii aeriene, prospecțiuni prin diferite metode moderne (geomagnetice, de rezistivitate, georadar), periegeze și respectiv de sondaje intrusive⁶. Setul de fotografii aeriene, realizate în jurul anilor 2010, au

⁵ Volumele seriilor, *Magyarország Régészeti Topográfiaja* (Topografia Arheologică a Ungariei) și *Magyarország Műemléki Topográfiaja* (Topografia Monumentelor din Ungaria).

⁶ Au fost cercetate următoarele situri: așezarea fortificată din epoca bronzului târziu de la Căuaș-Sighet, așezarea din epoca bronzului Andrid–Bikadomb, așezarea fortificată din epoca bronzului și din evul mediu de la Căpleni-La

înregistrat pe lângă situri arheologice propriu zise și numeroase monumente istorice, dar și imaginea de atunci a așezărilor, a ansamblurilor naturale, fapt datorită căruia aceste imagini pot fi surse utile - și pentru mai multe discipline. Cercetările arheologice au fost completate în unele situri de cercetări istorice, etnografice și ale patrimoniului construit. Dintre acestea s-a remarcat în primul rând, cercetarea bisericilor medievale, categoria cea mai timpurie și cea mai expusă transformărilor ulterioare din cadrul patrimoniului construit. Începând cu anul 2008 s-a derulat timp de mai mulți ani evaluarea arhitecturală a acestor clădiri eclesiastice, completate în cazuri justificate de cercetări istorice, de istoria artei, arheologice sau de parament. Astfel, am reușit să aflăm date importante, nebănuite până atunci, despre istoria timpurie a bisericilor monument⁷. Cercetările mai detaliate au scos la iveală fragmente de picturi murale, ca de exemplu în biserica reformată din Berea, unde lângă fresca deja cunoscută din secolul al XV-lea a Maicii Ocrotitoare (cu mantie), a fost identificată o frescă mai timpurie ce reprezintă iconografia Schimbării la față a Mântuitorului⁸. În unele cazuri am descris și am fotografiat, ca punct de pornire pentru un inventar de valori patrimoniale preconizate în viitor, și bunurile mobile valoroase ale bisericilor: bănci (uneori pictate), mese liturgice, clopote, fețe de masă, tipărituri, vase clenodii bisericești, monumente funerare din apropierea bisericilor etc. Evaluările s-au dorit a se realiza cu o oarecare periodicitate, dar datorită limitărilor timpului disponibil și a personalului, acestea au devenit mai rare și nu s-au făcut întotdeauna cu aceeași eficiență. Cea mai importantă a fost însă demararea proceselor, inventarierea valorilor, de multe ori neglijate, și desigur, crearea oportunității de a relua acest demers. Inventarierea au stat la baza proiectelor de renovare la unele biserici și au constituit un punct important de pornire pentru obținerea finanțărilor pentru aceste lucrări de renovare.

Cercetările multidisciplinare derulate în ultimii ani au contribuit considerabil la baza noastră de cunoștințe. Prelucrarea tradițională a bazelor de date a devenit din ce în ce mai greoaie, inclusiv din cauza lipsei de spațiu, motiv pentru care a devenit necesară sistematizarea și înregistrarea informațiilor în format digital, dintre care cel mai promițător s-a dovedit sistemele geo-informatic, care permit ca unele date să fie publicate inclusiv publicului larg. Pentru a avea o bază de date utilă pentru cercetările viitoare, evidența organizată după un concept teritorial trebuie completată în viitor cu baza de date a obiectelor muzeale, iar la evidența de bază trebuie atașate și sursele scrise cu reprezentările aferente, iar în cazul siturilor informațiile de bază trebuie completate în primul rând, de documentațiile săpăturilor, respectiv literatura de specialitate. Introducerea unui astfel de sistem încă nu a fost posibilă la Muzeul Județean Satu Mare, dar există planuri ca prin cooperare cu partenerul Muzeul Jóna András să reușim să realizăm și acest obiectiv. Rezultatele cercetărilor, elementele care vor fi cuprinse în baza de date ce prinde treptat contur, au fost prezentate în cadrul unor conferințe științifice cu participarea specialiștilor români și maghiari. Dintre aceste evenimente trebuie să amintim seria de conferințe științifice intitulată *Arhitectură eclesiastică medievală în Transilvania*, un for științific marcant din domeniu⁹. Legat de aceste simpozioane, au apărut volume multilingve

---

Cetate, așezările din perioada romană și a migrațiilor din Berveni–Holmoș, Berveni–Cetatea, Medieșu Aurit – „Șuculeu”, respectiv limesul roman identificat în apropierea localității Supuru de Sus și siturile din apropiere. Legat de monumentele medievale am reușit să identificăm locul și planimetria bisericii medievale demolate din Livada, dar și fortificația exterioară deja dispărută a castelului din Medieșu Aurit.

⁷ Au avut loc relevări de clădiri și cercetări de mică anvergură la bisericile de origine medievală din Atea, Agriș, Vetiș, Tășnad, Bercu, Halmeu, Țeghea, Sânmiclăuș și Lelei, respectiv la bisericile de lemn din Hurezu Mare și din Lelei.

⁸ Cercetări de fresce asemănătoare au avut loc și în bisericile de origine medievală din Ciumești, Arduș, Belțiuș, Acâș, Țeghea, Pișcolt și Livada, dar acestea nu au adus rezultate remarcabile: din cauza transformărilor și reparațiilor ulterioare s-au păstrat doar fragmente mărunte din picturile murale medievale.

⁹ Începând din anul 1998, au avut loc nouă ediții ale conferinței, alternativ la Satu Mare și la Nyíregyháza. Ultima, ediție, a noua, a fost organizată la Satu Mare, în perioada 11 – 14 aprilie 2019.

ale lucrărilor prezentate¹⁰. O altă serie de cercetări și studii arhitecturale, de parament și ale picturilor murale, completate de sinteze și studii de caz au fost publicate în trei volume, între anii 2011 și 2014, în cadrul unor proiecte derulate de cele două autorități publice de nivel județean și ulterior de eparhiile reformate și autoritatea publică județeană din Transcarpatia, proiecte la care instituțiile muzeale au luat parte prin specialiștii lor¹¹. Aceste volume sunt reperi de neocolit în ceea ce înseamnă cercetarea monumentelor bisericesti și a artei medievale din regiune.

Cercetările istorice comune ale celor două muzee au urmărit obiective multiple: pe de o parte au identificat, au adunat și au prelucrat parțial sursele istorice referitoare la istoria celor două județe vecine și ale localităților acestora, pe de altă parte au încercat să ofere un for de dezbateră pentru teme controversate între istoriografia română și cea maghiară. Acest din urmă obiectiv a fost urmărit, nu neapărat în mod expres, de conferințele științifice *Noi cercetări și teorii în istoriografia locală* (Satu Mare, 26–27 iunie 2009) și *Minorități în Bazinul Carpatic* (Satu Mare, 7–9 octombrie 2011)¹². Aceste simpozioane au conținut câte o secțiune etnografică și una istorică, cu accent pe dinamica relațiilor minoritate-majoritate legat de marile schimbări istorice ale secolului al XX-lea. Un moment major al istoriei locale a făcut importantă marcarea aniversării a 300 de ani de la încheierea războaielor condusă de Francisc Rákóczi, astfel prin cooperarea celor două muzee am realizat o expoziție comemorativă, un film de informare și am organizat un simpozion științific dedicate acestui eveniment¹³. Cercetările etnografice și de istorie locală s-au concentrat asupra împrejurimilor fostei Mlaștini Ecedea, iar rezultatele acestora au fost prezentate printr-o conferință științifică și printr-o expoziție¹⁴.

Prelucrarea surselor istorice referitoare la acest teritoriu a fost realizată în alte instituții de specialitate, dar publicarea acestora a fost posibilă în urma proiectului de finanțare câștigat de cele două muzee. Astfel, a apărut volumul care conține extrasele diplomelor medievale emise de autoritățile comitatului Satu Mare¹⁵, volumul surselor selectate referitoare la istoria din secolele XV–XVI, a celei mai influente familii nobiliare a zonei, familia Báthori de Ecedea¹⁶, sau conscripțiile urbariale ale plasei Nyír a comitatului Satu Mare din secolul al XVIII-lea¹⁷. Cercetări arheologice, istorice, etnografice de teren, identificarea surselor din arhive și din biblioteci, relevee și studiile asupra monumentelor, întreprinse în cadrul proiectelor transfrontaliere au fost utilizat în mod direct la întocmirea seriei de *Ghiduri istorice și culturale*. Astfel, a apărut 26 de volume referitoare la 17 comune din România și 9 localități din Ungaria, toți de pe teritoriul Sătmăruului istoric¹⁸.

¹⁰ Lucrările prezentate la conferințe au apărut în cinci volume intitulate *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania / Középkori egyházi építészet Erdélyben / Medieval Ecclesiastical Architecture in Transylvania* între 1999 și 2012.

¹¹ *Középkori egyházi építészet Szatmárban* (Arhitectura religioasă medievală din Satu Mare), Coord. Kollár Tibor, Nyíregyháza, 2011, *Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig* (Biserici medievale între Tisa și Carpați). Coord. Kollár Tibor, Nyíregyháza, 2013; *Művészet és vallás a Felső-Tisza-vidéken* (Artă și religie în zona Tisei superioare). Coord. Kollár Tibor, Nyíregyháza, 2014.

¹² <http://www.epatrimonium2.eu/konferenciak/kisebbseg-es-kisebbseg-kutatas-a-karpat-medenceben-konferencia>.

¹³ *A szatmári megegyezés (înțelegera de la Satu Mare)* simpozion comemorativ Vaja–Satu Mare, 27–29, aprilie 2011.; Expoziție comemorativă *300 de ani de la Pacea din Satu Mare*, Satu Mare, vernisată la 29 aprilie 2011.; <http://www.epatrimonium2.eu/2011-04-15-tortenelmi-tanacskozrasra-es-kiallitas-megnyito-szatmarnemetiben>.

¹⁴ <http://www.epatrimonium1.eu/tevekenysegek/kiallitasokrol>.

¹⁵ Piti Ferenc, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, *Szatmár megye hatóságának oklevelei (1284–1524)*, Nyíregyháza, 2010. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum kiadványai 65).

¹⁶ *Documenta ad historiam familiae Batori de Ecsed spectantia I. Diplomata 1393–1540*. Ed. Horváth Richárd, Neumann Tibor, C. Tóth Norbert, Coord. C. Tóth Norbert, Nyíregyháza, 2011. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum kiadványai 67).

¹⁷ *A jobbáglét dokumentumai az úrbérrendezés kori Szatmár vármegye Nyíri járásából*. Coord. Takács Péter, Nyíregyháza, 2010. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum kiadványai 66).

¹⁸ Localități din Ungaria: Csengersima, Csengerújfalú, Komlódtótfalu, Nagyecsed, Nagycséc, Ökörítőfülpös, Porcsal-

Un rezultat palpabil al acestor proiecte (apreciat și de către comunitățile locale respective) este renovarea unor obiective muzeale și realizare unor expoziții noi. Astfel, au fost realizate casele-muzeu din Tășnad și din Orașu Nou (ambele cu expoziții proprii de istorie locală și etnografie), a fost renovată casa memorială Vasile Lucaciu din Apa, cea dedicată lui Ady Endre din localitatea omonimă și parcul arheologic din Medieșu Aurit¹⁹. Cea mai de anvergură și mai spectaculoasă dezvoltare a fost amenajarea expoziției de interioare istorice din castelul renovat din Carei²⁰.

În urma celor descrise se poate observa că volumul de cunoștințe referitoare la Sătmarul istoric a crescut considerabil și a devenit un punct de referință și în cercetările din zona mai largă. Există multiple domenii pentru continuare și completare a tot ceea ce s-a realizat până acum, în primul rând în domeniul arhitecturii laice: cetăți, castelele, arhitectura burgheză, dar și alte domenii. Sperăm că vom putea continua eforturile începute în condiții din ce în ce mai bune.

Szócs Péter LEVENTE
Muzeul Județean Satu Mare
Satu Mare, RO
e-mail: peter.szocs@gmail.com

---

ma, Tyukod, Ura. Comune din România: Apa, Medieșu Aurit, Berveni, Urziceni, Ciumești, Andrid, Căuaș, Hodod, Cămin, Călinești-Oaș, Căpleni, Moftin, Foieni, Petrești, Sanislău, Pir, Supur.

¹⁹ <http://cult-tour.eu/>

²⁰ <http://e-castellum.eu/>